

MIKSI USKOA IHMEISIIN?

ILKKA PYYSIÄINEN, KUVITUS MARJA PUUMALAINEN

"Se, joka odottaa kivien yleensäkin kulkevan kivien läpi, ei selviä normaalista elämästä. Vahvassakin ihmeuskossa ihmeet oletetaan poikkeustapauksiksi."

KESÄKUUN 28. vuonna 2005 joku kertoi puolisokelelle katolilaiselle Julio Donesille, että roska-astiasta oli löytynyt kipsinen Jeesus-patsas, joka oli avannut silmänsä. Pian media tulvi uutisia silmää iskevistä ja kyyneliä vuodattavasta veistoksesta. Sitten paljastui, että lasisten silmien luomet olivat osin irronneet. Miksi suuret ihmisjoukot kuitenkin uskoivat enemmän ihmeeseen kuin sen yksinkertaiseen selitykseen? Tapaus on varsin tyyppillinen urbaanilegenda ja toistaa perinteisten ”ihmeiden” kaavaa.

Ehkä vielä vakiintuneempi esimerkki on katolisen kirkon pyhimysten väitetyt ihmeteot. Pyhimykseksi julistettavalta sellainen vaaditaan. Erään tapaamani jesuiitan mukaan itse pyhimykseksi julistaminen on niin suuri ja kallis prosessi, että sitä voisi verrata Rolling Stonesin kiertueen rakentamiseen. Ihmeiden todentamiseen suhtaudutaan hyvin vakavasti, mutta tiedossani ei ole, miten se ratkaiseva todistusaineisto löydetään. Tarkoitan ennen kaikkea ihmeen tapahtumisen mekanismin paljastamista ja selittämistä. Miten salattu A saa aikaan näkyvän B?

Sanalla ihme on kolmaskin merkitys. Monia hyvin yllättäviä ja epätodennäköisiä tapahtumia kutsutaan usein ihmeiksi, kuten vaikka lottovoittoa. Tällöin ei välttämättä ajatella mitään ”yliluonnollista” selitystä vaan ollaan vaan ”kauhiast hämmästyneitä”. Kolmas merkitys johtaa vielä neljanteen. Hämmästyksen panee kysymään: miten tämän edes *voisi* selittää? Ihme on siten selittämätön tapaus, usein luonnonlakien vastaiseksi mainittu.

Mikäli selitys löytyy, se ei usein kelpaa. Satumainen lottovoittokin on helppo selittää: kone kauhoi satunnaisesti seitsemän palloa, joissa on numeroita. On täysin mahdollista, että joku (mutta miksi en minä!) oli veikannut samoja numeroita. Määrätyn yksittäisen lottoajan tapauksessa se vain on hyvin epätodennäköistä, ”ihmeellistä”.

SELITTÄMÄTÖNTÄ

AIDOSTI IHMEINÄ pidetyissä tapauksissa ihme päätelmään hypätään joko siitä, että tarina on niin hyvä, parempi kuin järkiselitys, tai siitä, että selitystä ei löydy. Jälkimmäinen peruste on todella outo. Keskiajalla kännykkä olisi ollut selittämättömydessään ihme. Nyt se osataan selittää, niin että se siitä ihmeestä. Mikäli emme nyt kykene selittämään jotakin, se tarkoittaa vain, että ilmiö on toistaiseksi selittämätön. Jotkin ilmiöt saattavat jäädä ikuisesti selittämättömiksi. Silti ne ovat vain selittämättömiä ilmiöitä, emmehan me ihmiset ole kaikkietäviä. Tästä on mahdoton hypätä päätelmään, että selityksen täytyy siis olla ihme. Mikäli en osaa selittää, minne panin kadonneet avaimeni, ei selityksen puutetta tarvitse korvata ihmeellä.

Yksi suosittu selitys on, että ihme tapahtuu ”vastoin luonnonlakeja”. Emme kuitenkaan välttämättä tunne (vielä) kaikki luonnonlakeja. Niissä voi myös olla poikkeuksia, mutta niillekään ei tarvitse etsiä ”yliluonnollista” selitystä. Suurin osa ”laeista” ei ole lakeja; ne ovat enem-

min säännönmukaisuuksia. Ja ihmiset uskoivat ihmeisiin paljon ennen kuin tiedettä tunnettiin. Mistä he tiesivät ne ihmeiksi?

KIEHTOVA MYSTEERI

VASTAUS EDELLISEEN kysymykseen on, että kaikilla terveillä ihmisillä on pohtimattomia oletuksia aineellisista kappaleista, elävistä olennoista ja ihmisistä (eli agenteista). Kivet eivät kulje kivien läpi, leijona ei synnytä kirahvia, eikä ihmisagentti ole näkymätön esimerkiksi torstaisin. Jäsenyys näissä kategorioissa määrää osin jäsentensä ominaisuudet. Ei esimerkiksi tarvitse avata kymmeniä haukia saadakseen selville ovatko niiden sisälmykset samat.

Nyt sanotaan ehkä, että onhan ilmassa leijuvia kiviä, Bileamin puhuva aasi ja kummittelevia kuolleita. Niin onkin, tarinoissa. Ne ovat ihmeitä. Ihmeen niistä tekee juuri se, että tapahtuma rikkoo spontaaneja oletuksia kulloisenkin kategorian sille tyyppillisistä piirteistä ja taipumuksista. Se, joka odottaa kivien yleensäkin kulkevan kivien läpi, ei selviä normaalista elämästä. Vahvassakin ihmeuskossa ihmeet oletetaan poikkeustapauksiksi.

Ihmetarinoista tekee kiehtovia juuri se, että ne poikkeavat odotetusta. Ne painuvat mieleen, koska ovat poikkeamia rutiinisääntöihin nähden. Samalla ne ovat kuitenkin helppoja muistaa, koska juuri nuo arkiajattelulle tiedostamattomat mutta spontaanisti helpot säännönmukaisuudet pysyvät mielessä ponnistuksesta. Ihmeet vetävät puoleensa, koska tarinat ja uskomukset niistä ovat niin huomiota herättäviä ja samalla silti kognitiivisesti helppoja. Kun tarinat on helppo muistaa, ne myös todennäköisemmin kerrotaan muille. Siksi ne leviävät muita tehokkaammin eli siis valikoituvat kulttuurivalinnassa leviäviksi. Niin sanottu uskomusten epidemiologia perustuu selektionistiselle mallille: luovuus ja mielikuvitus tuottavat ”mutaatioita” ja muistin ja huomiokyvyn säännönmukaisuudet huolehtivat selektiosta.

Vielä jotakin on lisättävä. Ihmisellä on myös tunteita ja toiveita. Kenties rutiininomainen elämä on joillekin sen verran tylsää, että siitä poikkeaminen koetaan kiinnostavana ja houkuttelevana. Tämä voi estää rationaalisten selitysten etsimisen. Toisaalta useissa tapauksissa tapahtumien tieteellinen tai muuten vain rationaalinen selitys on kognitiivisesti hyvin vaativa. Kyse ei ole vain älystä vaan taustatiedoista ja niiden pohjana käytetyistä ”lisämuisteista” (kirjat jne.). Niiden lisäksi psykologian kaksoisprosessointiteorioissa erotetaan helpoista intuitioista aikaa ja vaivaa vaativat reflektiiviset prosessit, jotka ovat työläitä. Niihin turvaudumme vain kun on jokin hyvä syy nähdä tuo vaiva. Ihmeusko on helppoa ja hauskaa – ja virheellistä. Toisinaan sitä ruokkivat kuitenkin myös monet instituutiot jos ei muuta niin valtansa pönkittämiseksi.

Kirjoittaja on teologian tohtori, uskontotieteen dosentti ja Skepsiksen Tieteellisen neuvottelukunnan jäsen.